

بازتاب و مقایسهٔ وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان (قرن ششم هجری – دورهٔ سلجوقیان) در متون «راحه الصدور و آیه السرور»، «چهارمقاله»، «فارسانامه»

فرهاد پروانه

دانشجوی دکترای تاریخ اسلام دانشگاه لرستان (نویسنده مسئول)

Farhad.parvaneh@yahoo.com

لبدا شمشری

کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

رسول رستمی

کارشناس ارشد تاریخ

تاریخ دریافت: ۹۸/۷/۹ تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۱۷

چکیده

زندگی اجتماعی ایرانیان در چهار مقوله ی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی قابل بررسی و تعمق است. این نوشتار به بررسی مقایسه‌ای وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان (دورهٔ سلجوقیان) در سه اثر "راحه الصدور، چهارمقاله و فارسنامه" پرداخته است. و پاسخی است بر این پرسش که متون منتخب مورد نظر چه گستره‌ای از مقولات مرتبط به وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان را در برمی‌گیرند؟ نگارندگان در این مقاله به بیان کامل وجوه اقتصادی در سه اثر و مقایسهٔ آن‌ها کوشیده‌اند. روش انجام این پژوهش، توصیفی و تحلیلی می‌باشد، و در صدد آن است که متن این سه اثر که در ابواب مختلف زندگی ایرانیان، تألیف شده را مورد مطالعه قرار داده، سپس داده‌های به دست آمده را به صورتی منظم و مرتب در عرصهٔ اقتصادی بررسی کند. نتیجهٔ حاصل از این پژوهش حاکی از آن است که در هر سه اثر، به مقولات اقتصادی دوران سلجوقیان پرداخته شده است اما در مقایسه، متن کتاب راحة الصدور، بیشترین وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان قرن ششم هجری، را به تصویر کشیده است.

واژگان کلیدی: راحة الصدور و آیه السرور، چهارمقاله، فارسنامه، وجوه اقتصادی.

۱- مقدمه

انسان موجودی پرمرمز و راز و دارای اسراری بس نهفته و ناشناخته است، که خود به تنهایی قادر به انجام اموری ساده چون زیستن و گذران زندگی در این دنیای سرشار از عجایب و غرایب نیست. پس نیازهای متقابل انسان‌ها تنها با در کنار هم بودن است که قابل ارضاء می‌باشد و از باهم بودن آن‌ها مجموعه کم نظیری تحت عنوان اجتماع شکل می‌گیرد که دارای فراز و فرودهای فراوانی است که لحظه لحظه‌ی آن تاریخ‌ساز و در خور تفکر است که بازتاب این صعود و نزول انسانی و اجتماعی قابل تأمل و تعمق بوده و یک موشکافی بسیار دقیق و حساس را می‌طلبد. چرا که بازتاب زندگی اجتماعی از دل تاریخی با این وسعت چون سیری علمی در عمق اقیانوس‌ها و طبقات زمین و بازدید از زیبایی آسمان‌هاست، چه رسد به این که این بازشناسی، بازتاب دیار مردمان کهن و تاریخی ایران زمین باشد، زیرا این سرزمین نام‌آشنا دارای پیشینه تاریخی گسترده‌ای است، که هر دوره و زمانی از آن، نشان از زندگی اجتماعی مردمانی با آداب و رسوم خاص دارد و به طور کلی شامل اصولی از مسائل اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و... است که هر کدام به طور مجزا، تألیف کتاب‌های فراوانی را می‌طلبد که ساحل این دریای ژرف را برای بازدید از زیبایی‌های آن گشوده و هر کدام پیامی از مردمان این آب و خاک برای بهتر زیستن است و هر یک از این کتاب‌های مؤلف هم مدال افتخاری است بر سینه مردمانی که تاریخی به گستردگی یک آسمان و به زیبایی یک دریا و به عمق یک اقیانوس دارند.

هرچند کتب تاریخی مقوله‌های زندگی اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و...، ایرانیان را به زیبایی هر چه تمام‌تر به رشته تحریر درآورده‌اند، اما سیری عمیق در هر کدام از این کتاب‌ها، زیبایی‌های دوچندانی را به تصویر خواهد کشاند که شاید چشم و دل نسل جدید بر این تاریخ بی‌نظیر گشوده شود و شاهد باشند که بر صفحه روزگار ایرانیان نام مردان و زنانی در این آب و خاک حک شده که هر کدام سازنده یک تاریخ پرگهر هستند.

زندگی اجتماعی ایران زمین دارای وسعتی بی‌بدیل است، که هیچ تاریخی با زیبایی آن قابل قیاس نیست و این تاریخ در دل خود داده‌هایی گسترده را همچون گوهر در

وجود صدف دارد، که هرکدام از این داده‌ها در بردارندهٔ مقوله‌های فراوانی است که شامل امور بسیار گسترده‌ای در تمامی زمینه‌های مرتبط با تاریخ اجتماعی ایرانیان است. به عنوان مثال می‌توان، وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان را مثال زد که در عرصه‌های گوناگون حوزه‌های عمومی نشانی از قوانین و مقررات مختلف در دوره‌های حکام گوناگون بوده است.

۱-۱- بیان مسئله

نوشتار حاضر تحت عنوان بازتاب و مقایسهٔ وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان قرن ششم هجری در متون منتخب (راحه الصدور، چهارمقاله و فارسنامه) درصدد آن است که متون منتخبی را که در ابواب مختلف زندگی تاریخی ساکنان این دیار و تاریخ کهن این سرزمین تألیف شده را مورد مطالعه قرار داده، و داده‌های به‌دست آمده را به صورتی منظم و مرتب در عرصه‌ی اقتصادی زندگی اجتماعی، مقوله بندی، سپس مورد تحلیل و ارزیابی قرار دهد، تا اطلاعات تاریخی مربوط به وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان دوران سلجوقیان به صورت نظام یافته مورد شناسایی قرار گرفته و دسترسی محققان به انواع اطلاعات اجتماعی با انجام چنین طرح‌هایی تسهیل گردد.

۱-۲- ضرورت تحقیق

از آنجا که گذشته چراغ راه آینده است، از تاریخ و آنچه پیش از عصر حاضر اتفاق افتاده می‌توان تجربه‌ای برای طی طریق آینده به دست آورد. تاریخ غنی این سرزمین هم سرشار از زیبایی و تجارب بی‌حد و حصری است که با هرصیدی در این دریا، دری ناب از جواهر ارزنده‌ی آن و ژرفای بیشتر آن نمایان می‌شود که دسته بندی اطلاعات اکتسابی و پراکندهٔ آن در زمینهٔ اقتصادی، راهی برای استفادهٔ محققان خواهد بود و کاستی و کاهلی در زمینهٔ چنین تفحص‌هایی سبب مسکوت ماندن تاریخ مردمانی است که قلعه‌های سرافرازی و عزت را فتح باب کرده‌اند و انجام چنین پژوهش‌هایی در زمینهٔ حوزه‌های علوم اجتماعی و اقتصادی بسیار مفید فایده خواهد بود که شاید شیفتگان عرصهٔ فرهنگی اجتماعی و اقتصادی، همچنین مقولاتی را دست‌مایهٔ پژوهش‌های گسترده‌تر قرار داده و آن را با فرهنگ‌هایی که ادعای غنی بودن تاریخ خود دارند، بسنجند و تفاوت‌های گوناگون در عزت و شکوه را با دیدهٔ بینی خود نظاره‌گر شوند.

۳-۱- سوالات تحقیق

این پژوهش دربردارنده سؤالاتی کلی و اساسی است، که پاسخ آن‌ها به طور قطع در جریان جستجو و جمع‌آوری مطالب می‌تواند ما را به هدف و خواسته‌ی خویش که بررسی و مقایسه‌ی وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان در متون منتخب است، برساند.

سؤالات اصلی این پژوهش را می‌توان در دو مورد بنیادی بیان کرد، که عبارتند از:

۱. متون منتخب مورد نظر چه گستره‌ای از مقولات مرتبط به وجوه اقتصادی

زندگی اجتماعی ایرانیان قرن ششم هجری را در بر می‌گیرد. (مقایسه)؟

۲. چگونه می‌توان داده‌های شناسایی شده و جمع‌آوری شده را با تحلیل آماری به

صورت معنی‌داری ارائه کرد؟

به طور حتم مطالعه‌ی مطالب گردآوری و دسته‌بندی شده نه تنها پاسخی در خور توجه برای سؤالات مطرح شده می‌باشد، بلکه ممکن است پاسخی هم برای مجهولات فراوانی که در ذهن کسانی که این نوشته را مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهند، نیز باشد.

هدف از این سیر پژوهشی در متون منتخب، فراهم آوردن متنی مرجع و نوین برای مطالعه محققان حوزه علوم اجتماعی و اقتصادی ایرانیان است، تا گامی نخست برای پیمودن راهی طولانی در خدمت به تاریخ زندگی اجتماعی و اقتصادی این سرزمین مهیا و شرایطی مساعد برای انجام کارها و طراحی طرح‌هایی مشابه در این زمینه همچون، بازتاب زندگی ایرانیان در عرصه‌ها و زمان‌ها و مکان‌های مختلف در متون گوناگون تاریخی مهیا شود. بدین وسیله می‌توان جلوه‌های مختلف زندگی ایران و ایرانی بیشتر هویدا و قابل مطالعه و دسترسی قرار گیرد، زیرا طبقه‌بندی تاریخ و وقایع یک ملت در زمینه‌ها و عرصه‌های مختلف، مطالعه را چه برای اهل فن و چه ناآشنا به گذشته مردمان این دیار، سهل و آسان کرده و سبب استفاده صحیح و بجا از منابع تاریخی و گستره‌ی آن خواهد شد.

گسترش چنین تحقیقاتی در هر عصر و دوره‌ای علاوه بر افزایش تألیفات کتب تاریخی ایران زمین، باعث شناسایی هرچه بهتر فرهنگ و زندگی این سرزمین خواهد شد.

۴-۱- روش تحقیق

روش انجام چنین پژوهشی را می‌توان هم توصیفی و هم تحلیلی بیان کرد. متون منتخبی از تاریخ اجتماعی ایرانیان در قرن ششم هجری از جمله؛ راحه الصدور

چهارمقاله و فارسنامه با ظرافت و دقت تمام مورد مطالعه و کنکاش قرار گرفته و از مقدمه، پانوشتها، تصاویر و نقشه‌های موجود در آنها داده‌نگاری صورت گرفته است. پس از تشخیص داده مورد نظر، به مفهوم پردازی و یافتن واژگان مناسب پرداخته شده، سپس اشاره مربوط به داده مورد نظر در قالب یک موضوع موجز تدوین گشته، به معنی دیگر این همان مرحله طبقه‌بندی داده‌های آماری از متون مورد پژوهش است. سپس از بین داده‌های مستخرج، آن دسته از داده‌هایی که بازتابی از وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان هستند، برای مقوله بندی شناسایی شده اند. برای مرحله سوم، تحلیل و ارزیابی مقولات، آماده و جمع بندی می شوند. در مرحله آخر که مرحله تحلیل و ارزیابی آماری است به تحلیل هر کدام از مقولات و وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی پرداخته می شود تا نتیجه لازم از پژوهش به دست بیاید.

۵-۱- پیشینه تحقیق

شایان توجه است که تحقیق در باب وجوه اقتصادی زندگی ایرانیان از مسائلی است که جای بسی پژوهش و جستجو را در عمق خود پنهان کرده و کافیست قفل این باب تحقیقات با شکلی نوین از آن‌ها کلید خورده تا ایران و ایرانی با وسعت تاریخ پرشکوه و عظمت خود بیشتر آشنا شود و این نوشتار پویا و بدیع از جمله کلیدهایی است که تا کنون مشابه آن در این حیطه تألیف و جمع‌آوری نشده مگر نمونه‌ای جزئی که قالب و ریخت و کارکرد آن متفاوت از طرح حاضر است، آن هم پایان‌نامه ای تحت عنوان بررسی جلوه‌های زندگی ایرانیان در سه اثر برجسته سده پنجم هجری (قابوسنامه، سیاست نامه، کیمیای سعادت) که توسط آقای حسین افتخاری در سال ۱۳۸۷ تدوین شده که از نظر ظرافت و نهایت دقت و تخصص در امور مورد جستجو در حیطه تحقیق و پژوهش و وسعت کار، کاملاً متفاوت از طرح کنونی ارائه شده است.

۲- بحث (یافته های تحقیق)

در این بخش تمام داده‌های که مربوط به وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان است با دقت خاصی شناسایی و با ذکر صفحه در هر سه اثر «راحه الصدور^۱»، «چهار مقاله^۲»، «فارسانامه^۳» آورده شده است.

۱. وجوه اقتصادی در کتاب راحة الصدور و آیه السرور

۱.۱. اقتصاد شهری

۱، ۱، ۱ بازار

۱، ۱، ۱، ۱ رباط^۴ (ص ۹۲، ۳۷۱)

۱، ۱، ۱، ۱ رباط سنگ بست (ص ۹۲)

۱.۲. اقتصاد کوچروی

۱، ۲، ۱ مالکیت

۱، ۲، ۱، ۱ اقطاع^۵ داری (ص ۱۱۰، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۱،

۱۸۳، ۲۳۰، ۳۳۵، ۳۶۳، ۳۶۶، ۳۶۳)

۱.۳. اقتصاد ملی و بین المللی

۱، ۳، ۱ مقادیر

۱، ۳، ۱، ۱ فرسنگ^۶ (ص ۷۷، ۷۹، ۱۰۰، ۲۰۶، ۲۶۳، ۲۶۹، ۲۸۹،

۳۴۵،

۱، ۳، ۱، ۲ منزل^۷ (ص ۲۴۴، ۲۶۹، ۲۹۹، ۳۵۲)

۱، ۳، ۲ مالیات

۱، ۳، ۲، ۱ مالیات گرفتن (ص ۷۳)

۱، ۳، ۲، ۱ متولی مالیات

۱، ۳، ۲، ۱، ۱ مستوفی^۸ (ص ۱۴۵)

۱، ۳، ۳ جزیه گرفتن (ص ۱۲۰)

۱، ۳، ۴ پول و مسکوکات

۱، ۳، ۴، ۱ دینار^۹ (ص ۴۴، ۷۱، ۷۸، ۹۵، ۱۱۱، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۳۱،

۱۴۱، ۱۴۷، ۱۶۰، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۸، ۱۷۸، ۲۰۹، ۲۱۵، ۳۴۶،

۳۵۱، ۳۶۵، ۳۶۷، ۳۸۰، ۳۸۶، ۳۹۱، ۳۹۷، ۴۳۰، ۴۳۱)

۱، ۳، ۴، ۲ دینار مغربی (ص ۴۴)

۱، ۳، ۴، ۳ درم^{۱۰} (ص ۷۱، ۸۰، ۱۱۱، ۲۱۵)

۱.۴. اقتصاد کشاورزی

- ۱، ۴، ۱ . معیشت مردم
- ۱، ۴، ۱، ۱ . عوامل طبیعی متاثر بر معیشت مردم
- ۱، ۱، ۱، ۱، ۴، ۱ . قحطی (ص ۱۸۲، ۲۲۹)
- ۲، ۱، ۱، ۱، ۴، ۱ . طوفان (ص ۲۹۱-۲۹۲)
- ۲، ۱، ۴، ۱ . تاثیر عوامل طبیعی بر معیشت مردم
- ۱، ۱، ۲، ۱، ۴، ۱ . مرگ ومیر (ص ۱۸۲)
- ۲، ۱، ۲، ۱، ۴، ۱ . بیماری وبلا (ص ۱۸۲)

۲. وجوه اقتصادی در کتاب چهارمقاله

۲.۱. اقتصاد کوچرویی

- ۱، ۱، ۲ . داد وستد
- ۱، ۱، ۱، ۲ . آداب داد وستد
- ۱، ۱، ۱، ۲، ۱ . قباله نوشتن (ص ۳۴)
- ۲، ۱، ۲ . مالکیت
- ۱، ۱، ۲، ۱، ۲ . اقطاع=قطعه زمین خراج که به لشکریان می دادند و غله آن معاش آنان را تامین می کرد.
- ۱، ۱، ۲، ۱، ۲، ۲ . اقطاع داری (ص ۴۳)

۲.۲. اقتصاد ملی و بین المللی

- ۱، ۲، ۲ . مقادیر
- ۱، ۱، ۲، ۲ . فرسنگ (صص ۱۱۶، ۱۲۰)
- ۲، ۱، ۲، ۲ . منزل (ص ۹۱)
- ۲، ۲، ۲ . پول ومسکوکات
- ۱، ۲، ۲، ۲ . دینار (ص ۸ مقدمه)، (صص ۲۹، ۴۳، ۵۲، ۵۳، ۶۶، ۶۷، ۶۹، ۷۵، ۸۲، ۹۰، ۹۳، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۱۵، ۱۱۷)
- ۲، ۲، ۲، ۲ . درم (صص ۵۷، ۷۸، ۷۹، ۸۱)
- ۳، ۲، ۲ . مالیات
- ۱، ۳، ۲، ۲ . مالیات گیری

مالیات لمغانیان (ص ۳۱)	.۲,۲,۳,۱,۱
بخشش مالیات	. ۲, ۲, ۳, ۲
بخشیدن خراج و مالیات لمغانیان (ص ۳۰)، (ص ۳۱)	.۲,۲,۳,۲,۱

۳. وجوه اقتصادی در کتاب فارسنامه

۳.۱ اقتصاد کشاورزی

معیشت مردم	. ۳, ۱, ۱
عوامل طبیعی متاثر بر معیشت مردم	. ۳, ۱, ۱, ۱
قحطی (ص ۳۸، ۸۳)	.۳,۱,۱,۱,۱
۳.۲ اقتصاد ملی و بین المللی	
مقادیر	. ۳, ۲, ۱
فرسنگ (صص ۳۲، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴)	. ۳, ۲, ۱, ۱
منزل (صص ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴)	. ۳, ۲, ۱, ۲
گز ^{۱۱} (صص ۱۲۶، ۱۳۸)	. ۳, ۲, ۱, ۳
مالیات	. ۳, ۲, ۲
مالیات گیری	. ۳, ۲, ۲, ۱
خراج سرزمین های روم و چین و هند به لهراسب (ص ۴۸)	.۳,۲,۲,۱,۱
خراج و مالیات رومیه (ص ۵۲)	.۳,۲,۲,۱,۲
خراج و مالیات گرفتن پادشاهان فرس از دیگر ممالک (ص ۵۷، ۹۸، ۱۲۰،	.۳,۲,۲,۱,۳
خراج گرفتن شاپور ذوالاکتاف ^{۱۲} از روم و پادشاه آن	.۳,۲,۲,۱,۴
قسطنطنین (ص ۶۹)	.۳,۲,۲,۱,۵
خراج گذاشتن توسط بهرام گوربر روم و یمن (ص ۸۲)	. ۳, ۲, ۲, ۲
بانی مالیات	. ۳, ۲, ۲, ۱
ضحاک (ص ۳۵)	. ۳, ۲, ۲, ۲, ۱
مقدار مالیات	. ۳, ۲, ۲, ۳
خراج و مالیات های تعیین شده توسط کسری انوشروان	.۳,۲,۲,۳,۱
کشتیهای غله بوم، از یک گری	. ۳, ۲, ۲, ۳, ۱, ۱
زمین، خراج یک درم نقره، (ص ۹۳)،	

- زمین رزبوم، از یک گری زمین خراج ۲، ۱، ۳، ۲، ۲، ۳ . هشت درم (ص ۹۳)،
- درخت خرما، پارسی، از هر شش ۳، ۱، ۳، ۲، ۲، ۳ . درخت، خراج یک درم (ص ۹۳)،
- درخت زیتون، از هر شش درخت، خراج ۶، ۱، ۳، ۲، ۲، ۳ . یک درم (ص ۹۳)،
- ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . مالیات فارس در عهد ملوک مختلف
- ۱، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . ملوک فرس تاروزگار کسری انوشروان
- ۱، ۱، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . تمام والایات ثلث و ربع
و خمس مالیات می دادند (ص ۱۷۰)
- ۲، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . عهد انوشروان
- ۱، ۲، ۲، ۳، ۲، ۳ . خراج پارس سیصد و شصت
هزار هزار درهم برابر با سه هزار هزار دینار بود (ص
۷۰)
- ۳، ۲، ۲، ۳، ۲، ۳ . آغاز اسلام
- ۱، ۳، ۲، ۲، ۳، ۲، ۳ . در پارس به علت قتل
وغارت دوره ای فترت در مالیات بوجود آمد (ص ۷۰)
- (
- ۴، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . عهد عبدالملک بن مروان
- ۱، ۴، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . مالیات پارس با عشر کشتی
ها سی هزار هزار درم بود (ص ۷۰)
- ۵، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . عهد هارون الرشید
- ۱، ۵، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . مالیات پارس دوهزار هزار
دینار بود (ص ۷۰)
- ۶، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . عهد مامون
- ۷، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . مجموع مالیات پارس و کرمان و عمان دوهزار
هزار ششصد هزار دینار بود (ص ۷۰)
- ۸، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . عهد المقتدر بالله عباسی

- ۱، ۸، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . مجموع پارس و کرمان و
عمان سالانه دوهزار و سیصد و سی و یک هزار و
هشتصد و هشتاد دینار بود (ص ۷۱)
- ۹، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ . عهد عضدالوله دیلمی
مجموع پارس و کرمان ۱، ۹، ۲، ۳، ۲، ۲، ۳ .
و عمان با عشر مشرعه دریابه سیراف و مهربان سه
هزار هزار سیصد و چهل و شش هزار دینار بود (ص
۷۲)
- ۴، ۲، ۲، ۳ . بخشش مالیات
۱، ۴، ۲، ۲، ۳ . برداشتن خراج و مالیات از مردم توسط بوران دخت بنت پرویز (ص
۲۵، ۱۱۰،
- ۲، ۴، ۲، ۲، ۳ . معاف مردم از خراج و مالیات توسط زوبن طهماسب (ص ۳۸-۳۹)
۳، ۴، ۲، ۲، ۳ . کم کردن خراج و رسوم از مردم به عهد پادشاهی خمانی بنت
بهمن (ص ۵۴-۵۵)
- ۴، ۴، ۲، ۳ . بخشیدن مالیات و خراج یک ساله توسط بهرام گوراز مملکت
خویش به خاطر پیروزی برخاقان ترکان (ص ۸۱-۸۲)
- ۳، ۲، ۳ . جزیه
۱، ۳، ۲، ۳ . چگونگی تعیین جزیه از سوی انوشروان (ص ۹۳)
۱، ۱، ۳، ۲، ۳ . سالانه از توانگران دوازده درم (ص ۹۳)
۲، ۱، ۳، ۲، ۳ . سالانه از طبقات متوسط هشت درم (ص ۹۳)
۳، ۱، ۳، ۲، ۳ . سالانه از طبقات پایین چهار درم و در طول هر سال یکبار جزیه می
گرفت (ص ۹۳)
- ۲، ۳، ۲، ۳ . پرداخت جزیه از سوی شهرهای کازرون و جره و نوبندجان و غیره
به مسلمانان (ص ۱۱۵)
- ۴، ۲، ۳ . پول و مسکوکات
۱، ۴، ۲، ۳ . دینار (ص ۱۲۲، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲)
۲، ۴، ۲، ۳ . درم (ص ۱۱۵، ۱۱۸، ۱۶۹)

۳- تحلیل و ارزیابی داده ها:

الف: تحلیل و ارزیابی داده‌های مربوط به کتاب *راحه الصدور و آیه السرور*

بعد از درصد فراوانی کلی وجوهات زندگی اجتماعی در کتاب *راحه الصدور* به تفکیک مقولات هر کدام از عناصر اقتصادی زندگی اجتماعی به صورت مجزا پرداخته می‌شود.

فراوانی وجوه در متن کتاب *راحه الصدور*:

وجوه اقتصادی در کتاب مذکور، راجع به مقولات اقتصاد شهری، اقتصاد کوچروی، اقتصاد ملی و بین‌المللی و اقتصاد کشاورزی بحث شده که پس از مقوله بندی، زیر مجموعه هر کدام مشخص و پس از درصد فراوانی، در مورد کارکرد هر کدام بحث خواهد شد.

در زمینه اقتصاد شهری فراوانی به دست آمده ۴/۵۴ درصد، فراوانی اقتصاد کوچروی ۱۶/۶۶ درصد، فراوانی اقتصاد ملی و بین‌المللی ۷۱/۲۱ درصد و فراوانی اقتصاد کشاورزی ۷/۵۷ درصد، می‌باشد که نشان دهنده کارکرد بیشتر اقتصاد ملی و بین‌المللی به نسبت دیگر مقوله‌هاست.

در زمینه اقتصاد شهری آنچه در کتاب آمده در قسمت بازار فقط دو مورد رباط یا کاروانسرا می‌باشد که آن هم فقط اشاره‌ای گذرا به آن شده است.

در زمینه اقتصاد کوچروی در قسمت مالکیت، موارد فراوانی به بحث اقطاع و اقطاع‌داری پرداخته شده که نشان دهنده آن است که در عصر سلجوقی قطعه زمینی به لشکریان داده می‌شده تا از غلات آن بهره ببرند.

در قسمت اقتصاد ملی و بین‌المللی با مقولاتی چون؛ مقادیر، مالیات، جزیه، پول و مسکوکات در کتاب *راحه الصدور* برخورد میکنیم که کارکرد هر کدام به نسبت درصد فراوانی آنها قابل‌تعمق می‌باشد. در این حیطة، فراوانی مقادیر ۱۲ درصد، فراوانی مالیات ۴/۲۵ درصد، فراوانی جزیه ۲/۱۲ درصد و فراوانی پول و مسکوکات ۶۸/۰۸ درصد می‌باشد که نشان دهنده کارکرد بیشتر پول و مسکوکات در عرصه ملی و بین‌المللی است و در میان مسکوکات آمده دینار با فراوانی ۸۷/۵ درصد، رواج بیشتر داشته که حاکی از قدرت خرید مردم آن عصر است. در بحث مقادیر در این حوزه با توجه به فراوانی ۶۶/۶۶ درصد واحد مقیاس فرسنگ به نسبت فراوانی ۳۳/۳۳ درصد واحد منزل می‌توان نتیجه گرفت که واحد مقیاس پر کاربرد در آن عصر فرسنگ بوده است. در

زمینه اقتصاد کشاورزی آنچه که در کتاب راحه‌الصدور راجع به آن بحث شده عوامل طبیعی متاثر بر زندگی مردم است و آن دومورد قحطی و طوفان می‌باشد که بر مرگ و میر و بیماری وبا، تاثیر بسزایی داشته‌اند.

ب: تحلیل و ارزیابی داده‌های مربوط به کتاب چهار مقاله

بعد از درصد فراوانی کلی وجوهات زندگی اجتماعی در کتاب چهارمقاله به تفکیک مقولات هر کدام از عناصر اقتصادی زندگی اجتماعی به صورت مجزا پرداخته می‌شود.

فراوانی وجوه اقتصادی در متن کتاب چهارمقاله

در وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در متن کتاب چهارمقاله، با مقولاتی چون اقتصاد کوچروی و اقتصاد ملی و بین‌المللی مواجه هستیم که هر کدام به طور خاص، دارای زیر مجموعه‌هایی می‌باشند که فراوانی به دست آمده از آنها نشان‌دهنده کاربرد آنها در جامعه عصر نویسنده است.

در مقوله اقتصاد کوچروی با زیر مقولات داد و ستد و مالکیت سروکار داریم که در قسمت داد و ستد آنچه در کتاب، راجع به این مبحث آمده، آداب داد و ستد می‌باشد که آن هم قباله و سند نوشتن در معاملات است، که این آداب تا کنون کارکرد اجتماعی خود را حفظ کرده است.

در قسمت مالکیت در کتاب چهارمقاله، به نوعی مالکیت به نام اقطاع و اقطاع‌داری بر می‌خوریم که آن قطعه زمینی بوده‌است که به لشکریان می‌دادند و غله آن معاش آنان را تأمین می‌کرد که در زمان حاضر دیگر کاربرد ندارد.

در مقوله اقتصاد ملی و بین‌المللی با مجموعه مقولاتی چون؛ مقادیر، پول، مسکوکات و مالیات بر می‌خوریم که نشان کارکرد زندگی اجتماعی مردم عصر کتاب چهارمقاله می‌باشد، در قسمت مقادیر ما دو نوع مقادیر به نام فرسنگ و منزل می‌بینیم، در این قسمت کارکرد فرسنگ با فراوانی حدود ۶۶/۶۶ درصد و کارکرد منزل حدود ۳۳/۳۳ درصد می‌باشد که در صد فراوانی فرسنگ نشان کارکرد بیشتر آن در عصر کتاب چهار مقاله است.

در قسمت پول و مسکوکات به دو نوع سکه رایج به نام دینار و درم در کتاب بر می‌خوریم که از مجموع ۲۱ مورد مسکوکات ذکر شده در کتاب نتیجه گرفته می‌شود که حدود ۸۱ درصد سکه دینار کاربرد داشتند و مابقی درم می‌باشد که این خود نشان

دهنده کاربرد رایج دینار در عرصه اقتصادی زندگی اجتماعی مردم بوده است و قدرت بالای خرید مردم آن عصر نشان می‌دهد.

در قسمت مالیات در کتاب به دو کارکرد مالیات یکی مالیات گرفتن و دیگری بخشش مالیات برمی‌خوریم که هر کدام به طور یکسان ۵۰ درصد کارکرد خود را در عرصه اقتصادی زندگی اجتماعی مردم نشان می‌دهد.

ج: تحلیل وارزیابی داده‌های مربوط به کتاب فارسنامه

بعد از درصد فراوانی کلی وجوهات اقتصادی زندگی اجتماعی در کتاب فارسنامه به تفکیک مقولات هر کدام از عناصر اقتصادی زندگی اجتماعی به صورت مجزا پرداخته می‌شود.

فراوانی وجوه اقتصادی در متن کتاب فارسنامه

وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در این متن تشکیل شده از دو زیرمقوله به نام‌های اقتصاد کشاورزی و اقتصاد بین‌المللی، که فراوانی هر کدام پس از تفکیک، به دست خواهد آمد.

در زمینه اقتصاد کشاورزی، کتاب فارسنامه به معیشت مردم و عوامل طبیعی متاثر بر آن که قحطی و خشکسالی می‌باشد پرداخته است.

در اقتصاد ملی و بین‌المللی که یکی از وجوهات اقتصادی زندگی مردم محسوب می‌شود، با مقولاتی چون؛ مقادیر، مالیات، جزیه، پول و مسکوکات برمی‌خوریم. فراوانی مقادیر ۲۸/۳۰ درصد، فراوانی مالیات ۴۷/۱۶ درصد، فراوانی جزیه ۹/۴۳ درصد و فراوانی پول و مسکوکات ۱۵/۰۹ می‌باشد، که درصد فراوانی این مقوله حاکی از کارکرد مالیات در عصر کتاب فارسنامه دارد. در حیطه مالیات به مقولاتی چون؛ مالیات گرفتن، مقدار مالیات در عهد کسری انوشروان، مالیات فارس در عهد ملوک مختلف و بخشش مالیات سخن به میان آمده است.

در بحث پول و مسکوکات لازم است متذکر شویم از آنجا که هر دوره‌ای مسکوکات خاص خود دارد و بیشترین کارکرد هر نوع سکه دلیل بر رواج آن در بازار داخلی و ملی است، بنابراین در کتاب فارسنامه سه نوع سکه و پول رایج بوده که سکه دینار با فراوانی ۵۰ درصد در عرصه اقتصاد ملی و بین‌المللی به نسبت سکه درم با فراوانی ۳۷/۵ درصد و زبافراوانی ۱۲/۵ درصد رواج و کارکرد بیشتری داشته است.

در بحث مقادیر، ازدو واحد مسافت و منزل برای اندازه‌گیری مسافت‌های طولانی استفاده شده است در حالیکه واحدگز مقیاسی، برای اندازه‌گیری مسافت کوتاه بوده است. در کتاب فارسنامه از این سه واحد اندازه‌گیری بحث شده است، که مقیاس فرسنگ در کتاب

با فراوانی ۵۳/۳۳ درصد نسبت به ۳۳/۳۳ درصد فراوانی منزل و ۱۳/۳۳ درصد فراوانی گز، بیشترین کارکرد را داشته‌است و نشان دهنده استفاده فراوان از این مقیاس اندازه گیری می‌باشد.

جدول شماره ۱ مقایسه وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی در متون منتخب

فارسنامه	چهار مقاله	راحه الصدور	وجوه اقتصادی
-	-	*	اقتصاد شهری
*	-	*	اقتصاد کشاورزی
-	*	*	اقتصاد کوچروی
*	*	*	اقتصاد بین المللی

آنچه در این مقایسه قابل بحث می‌باشد توجه نویسندگان متون منتخب به مقولات وجوه اقتصادی می‌باشد که خود نشان دهنده ارزش تحقیقی کتب در زمینه مورد نظر می‌باشد، پس اطلاعات کتاب راحه الصدور در زمینه اقتصاد به نسبت دیگر متون منتخب به وفور بیشتر می‌باشد.

نتیجه گیری

با تحلیلی که بر مقوله‌های اقتصادی مطرح شده در هر سه کتاب راحه‌الصدور، چهارمقاله و فارسنامه انجام گرفت، این نتایج استخراج گردید: که در محتوای کتاب راحه‌الصدور به چهار جنبه اقتصاد (شهری، کشاورزی، ملی و بین‌المللی و کوچرویی) پرداخته شده است، در حالیکه در کتاب چهارمقاله فقط مقوله اقتصاد کوچرویی و بین‌المللی بارتاب دارد و در محتوای کتاب فارسنامه فقط به مقوله اقتصاد کشاورزی و اقتصاد بین‌المللی پرداخته شده است. بنابراین براساس یافته‌های بدست آمده و در پی پاسخ به سؤال اصلی این پژوهش به طور کلی و در مقایسه، می‌توان نتیجه گرفت که وجوه اقتصادی زندگی اجتماعی ایرانیان دوران سلجوقیان، در محتوای کتاب راحه‌الصدور بیشتر از کتاب چهارمقاله و فارسنامه، بازتاب داشته و به آن پرداخته شده است.

یادداشت ها

^۱ کتاب راحه الصدور وآیه السور از کتب مهم اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری است و مؤلف آن نجم الدین ابی بکر محمد بن علی بن سلیمان راوندی از دانشمندان و خطاطان روزگار خویش بوده است. این اثر هم از نظر ادبی و هم از نظر اطلاعات فراوان تاریخی و اجتماعی جزء معتبرترین و سودمندترین کتب فارسی پیش از حمله ی مغول می باشد. (صفا ۲۵۳۶: ۱۰۰۸). این کتاب در سال ۵۹۹ هجری قمری تالیف شده و یکی از بهترین کتب نثر فارسی و در نهایت فصاحت و روانی نوشته شده است و در ضمن اشعاری به فارسی از مؤلف و نیز بزرگان ادب فارسی در آن ثبت شده است. (نقیسی ۱۳۴۴: ج ۱: ۱۴۵). کتاب راحه الصدور وآیه السور دیباچه ای مشتمل بر حمد و نعت خدا و رسول و ستایش خلفا و اصحاب و منقبت ابوحنیفه نعمان بن ثابت و محمد بن ادریس شافعی و مدح غیاث الدین کیخسرو بن قلج ارسلان و توصیف سرزمین عراق پس از انقضاء سلطنت طغرل سوم دارد و بعد وارد مقدمه ای می شود که با آغاز کار سلجوقیان و ارتباط آنان با سلطان محمود غزنوی و علل درگیریشان با امیر مسعود غزنوی پرداخته است. (راوندی ۱۳۸۶: ۷-۸). بعد از مقدمه به ذکر وقایع تاریخ سلطنت خاندان سلجوقی از آغاز تا حکومتداری رکن الدین ابوطالب طغرل یک محمد بن میکائیل بن سلجوقی (۴۵۵-۴۳۹) انقضای آن سلسله در عراق به دست خوارزمشاه تکش بن ایل ارسلان پرداخته و در پایان آن فصلی بسیار مفید در چگونگی احوال سرزمین های عراق و غلبه ی خوارزمیان آمده است. روش مؤلف در تقریر تاریخ چنان است که پس از ذکر القاب و عناوین هر پادشاهی به ذکر وزراء و حاجبان وی پرداخته و وصفی از اخلاق و رفتار او می کند، پس به ذکر اتفاقات سلطنت وی می پردازد و بیشتر از آیات و احادیث و امثال و اشعار فارسی و عربی استفاده می نماید. به طوریکه گاهی از روش تاریخ فاصله می گیرد و در پایان هر قسمت قصیده ای از انشاء خود در مدح غیاث الدین کیخسرو می نگارد. (همان: ۸) در پایان کتاب راوندی فصولی در ذکر آداب ندیمی و شطرنج، مسابقت و تیر انداختن، شکار کردن، فی معرفه اصول الخط من الدایره و النقط، فی الغالب و المغلوب و فصلی در خاتمت کتاب آورده و کتاب را با نام و مدح غیاث الدین کیخسرو خاتمه داده است. (صفا ۲۵۳۶: ۱۰۱۰). راوندی کتاب راحه الصدور وآیه السور خود را به دلیل احساس دین به سلاطین سلجوقی و در قردادانی از تاسیس مدارس عراق که وی در آنها تحصیل کرده بود و برای به یادگار گزاردن اثر جاودانی از خود و همچنین برای تجلیل از فتح عظیم انطالیه توسط کیخسرو بن قلج ارسلان در سال ۵۹۹ هجری به وی تقدیم می کند. (همان: ۱۰۰۹) کتاب راحه الصدور وآیه السور دارای فوائد زیادی است: یکی آنکه چون مؤلف خود شاهد و ناظر بعضی از حوادث بوده، اهمیت ارزش بسیاری به کتاب بخشیده است. دیگر آن که کتاب مبین مطالبی است که به مناسبت از رجال و شعراء مشهور آن زمان مانند علاءالدله عربشاه و فرزندان وی و عبادی و انوری و سید اشرف الدین حسن غزنوی و اثر اخسیکی و مجیر بیلقانی در خلال وقایع و حوادث تاریخی ذکر شده و از قدیم ترین منابع شرح حال آنان به شمار می توان آورد. از فوائد دیگر کتاب حکایات و امثال و اشعار برگزیده ی عربی و فارسی است که در آن ذکر شده است. (راوندی ۱۳۸۶: ۸). مؤلف کتاب راحه الصدور وآیه السور فردی آشنا به علوم و هنر می باشد. زیرا وی علاوه بر فنون ادب و هنر خط و تذهیب و جلد سازی در تفسیر فقه و علوم مذهب و روایت نیز مهارت داشته و پس از انقضای حکومت سلجوقیان به گوشه نشینی پرداخته و تحصیل و تکمیل علوم شرعی را برتر از همه چیز دانسته است. (همان: ۹). راوندی شرح حال خود را در کتابش بیان نموده است که خلاصه ی آن چنین می باشد که در کودکی پدرش را از دست می دهد و خاندان او به سبب قحطی اصفهان در سال ۵۷۰ هجری تهیدست می شوند. به طوریکه محمد در کنف خال خود تاج الدین احمد بن محمد بن علی الراوندی از فضلا بزرگ روزگار که در انواع علوم شرعی و ادبی سرآمد بود به مدت ده سال به سر می برد. راوندی در این مدت در خدمت خال خود به کسب علوم شرعی و ادبی و آموزش خط می پردازد و به طوریکه هفتاد نوع خط یاد می گیرد. (صفا ۲۵۳۶: ۱۰۰۹).

^۲ مؤلف کتاب چهارمقاله ابوالحسن نظام الدین (نجم الدین) احمد بن عمر بن علی سمرقندی معروف به نظامی عروضی از شاعران و نویسندگان قرن ششم هجری است. (صفا ۲۵۳۶: ۹۶۱). وی در خدمت ملوک غوری آل شنسب به سر می برد و چنانکه خود تصریح کرده است سال ها به مدح آن پادشاهان اختصاص داشته و کتاب خود را به نام ابوالحسن حسام الدین علی بن فخرالدین مسعود برادر زاده ملک شمس الدین محمد بن فخرالدین بن مسعود پادشاه معروف غوری نوشته است. (همان: ۹۶۲) اسم اصلی کتاب مجمع النوادر است که مشتمل بر چهار مقاله در بیان شرایط چهارطبقه از ندماء سلاطین یعنی دبیران و شاعران و منجمان و طبیبان است.

۳ کتاب فارسنامه یکی از کتب بسیار معتبر فارسی و از مآخذ مهم و قابل توجه تاریخ ایران پیش از اسلام و جغرافیای سرزمین پارس است. مؤلف این کتاب را حاجی خلیفه «ابن البلخی» نامیده و گفته است «کان مستوفیا بهای (ای بفارس) فی زمن السلطان محمد السلجوقی». مصنف هم اطلاعات زیادی در باره ی خویش نمی دهد و تنها معلوم می دارد که «بلخی نژادست» و از ابتداء دولت سلطان محمد بن ملکشاه سلجوقی همراه رکن الدوله خمارنگین والی پارس در آن ولایت شغل استیفاء بدو مفوض بود. (صفا ۲۵۳۶: ج ۲: ۹۲۲-۹۲۷) ابن البلخی پادشاهان ایران را پیش از غلبه ی اعراب بر چهار طبقه تقسیم کرده است: ۱- پیشدادیان ۲- کیانیان ۳- اشغانیان ۴- ساسانیان، وهم به ذکر اسکندر «رومیان کی بعد از اسکندر بودند» یعنی جانشینان یونانی اسکندر، مبادرت ورزیده است منتهی حکومت آنان را بعد از اسکندر در ایران سه چهار سال بیش ندانست و مسلما در نقل این روایت از منابعی که اصل آنها به عهد ساسانی یا به روایان اخبار ایرانی می رسد متأثر بود که بعد اسکندر همواره در ذکر سلطنت سلوکیان سکوت می کرده و دوره ی تسلط آنان را کوتاه جلوه می داده اند. ابن البلخی از این طبقات چهارگانه نخست فهرستی برای تشخیص سلسله ی انساب شاهان داده و سپس به ذکر یکایک طبقات و از هر طبقه یکایک پادشاهان و تفصیل حکومت آنان پرداخته است. بعد از اتمام این مبحث که بزرگترین قسمت کتاب وقف بر آن شده است، مؤلف ذکر فارس و اختصاصات آن نواحی و بلاد و قبایل و امرای پارس را بعد از تسلط عرب آورده و نیز شرحی در قانون مالیاتی پارس و مقدار عواید آن داده است. (همان: ۹۲۷) تاریخ تالیف کتاب کاملا محقق نیست ولی مسلما پیش از سال ۵۱۱ که سال وفات سلطان محمد است، نوشته شده زیرا مقدمه ی آن به نام اوست، با تمام القاب و عناوین و نعوت و دعا برخود دولت وی؛ و در عهد سلطنت همین پادشاه همراه خمارنگین یا آنکه خراسانی بود مامور خدمت در پارس شد، زیرا چنانکه می دانیم سلاجقه در ابتداء کار خود به دبیران و مستوفیان عراق که غالبا شیعه یا دوستان آل بویه بوده اند، اعتمادی نداشتند و عمال خود را بیشتر از مشرق انتخاب می کردند. پس باید تالیف کتاب بین (۵۱۱-۴۹۸) و به ظن غالب در سال های آخر سلطنت سلطان محمد و بنا به دستور و امر او صورت گرفته است. (همان: ۹۲۷-۹۲۸) نثر فارسنامه ساده و روان و بسیار استوار و خالی از خلل است. نشانه های کهنگی زبان و انشاء در برخی از موارد کتاب معلوم است و لغات عربی هم در پاره ی از قسمت های آن کم نیست و خوشبختانه از کتبی است که دستبرد نساخ در آن کمتر صورت گرفته است. (همان: ۹۲۸) کتاب فارسنامه هرچند به صورت خلاصه و گذرا اشاره ای در قسمت اول به تاریخ سلسله های ایران باستان پرداخته و بعد از آن به طور کامل به ذکر فارس و نواحی و بلاد و قبایل و امرای آن بعد از تسلط اعراب و قانون مالیاتی پارس و مقدار آن می پردازد، اما آنچه که می توان در این از نظر تاریخ زندگی اجتماعی ایران دریافت نمود اشاری است که در خلال اتفاقات و حوادث آن روزگار در کتاب بیان شده که خود می تواند بعضی از مجهولات زندگی آن عصر را برای ما برطرف سازد که با مطالعه و مقوله بندی داده ها و تحلیل آنها به اهمیت تاریخ زندگی اجتماعی ایران در آن پی خواهیم برد.

۴ جایی که در کنار جاده جهت استراحت کاروانیان سازند و آن شامل اصاق ها، طوبله، اب انبار و غیره است، کاروانسرا. (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۱، ۱۶۳۵ ذیل واژه رباط)

۵ چیزی را از خود بریدن و به کسی دادن، بخشیدن ملک یا قطعه زمینی به کسی که از درآمد آن زندگانی گذرانند. (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۱، ۳۲۵ ذیل واژه اقطاع)

۶ واحد مسافت، فرسخ (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۲، ۲۵۱۷-۲۵۱۸ ذیل واژه فرسنگ)

۷ جای فرود آمدن در سفر، مسافت بین دو توقفگاه مسافران (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۴، ۴۳۹۰ ذیل واژه منزل)

۸ آنکه تمام حق خود را بگیرد، محاسب عواید مالیاتی، بزرگترین مامور مالیاتی یک ناحیه، سردفتر اهل دیوان که از دیگر محاسبان حساب گیرد. (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۳، ۴۱۰۴ ذیل واژه مستوفی)

۹ سکه طلا، مسکوک زر (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۲، ۱۵۹۷ ذیل واژه دینار)

۱۰ واحد سکه ی نقره (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۲، ۱۵۱۳ ذیل واژه درم)

۱۱ واحد طول که در قدیم معادل بیست و چهار انگشت بوده است، واحد طول معادل ذراع، واحد طول معادل «متر» اروپائیان (فرهنگ معین ۱۳۷۵: ج ۳، ۳۳۰۰ ذیل واژه گز)

۱۲ لقب شاپور دوم پسر هرمز بن نرسیه گویند: چون وی به علم کتف (کت بینی) استهزاء می کرد او را بدین لقب خواندند. و نیز بعضی گفته اند که چون قومی از عرب بروی طغیان کردند و شاپور آنان را اسیر گرت کتف های ایشان بر آورد. و قول مشهور آن است که دوش ایشان را سوراخ کرده و به یک رسن درکشیدند. (لوح فشرده لغت نامه دهخدا، ذیل واژه ذوالکتاف)

منابع و مآخذ

۱. ابن بلخی، (۱۳۸۵)، فارسنامه، تصحیح و تحشیۀ گای لیسترانچ و رینولد الن نیکلسون، چاپ اول، تهران: انتشارات اساطیر.
۲. انوری، حسن (۱۳۵۵)، اصطلاحات دیوانی دوره ی غزنوی و سلجوقی، تهران: زبان و فرهنگ ایران.
۳. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین (۱۳۸۷)، تاریخ بیهقی، تهران: مهتاب.
۴. جی. آبول (۱۳۸۷)، تاریخ ایران کمبریج از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان، ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر.
۵. راوندی، محمد بن علی بن سلیمان (۱۳۸۶)، راحه الصدور و آیه السرور، تهران: اساطیر.
۶. روح الامینی، محمود (۱۳۵۷)، مبانی انسان شناسی، تهران: عطار.
۷. زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۹)، روزگاران تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی، تهران: سخن.
۸. سلیم، غلامرضا (۱۳۸۴)، مبانی تاریخ اجتماعی ایران، تهران: پیام نور.
۹. صفا، ذبیح الله (۲۵۳۶)، تاریخ ادبیات در ایران، جلد دوم، تهران: امیر کبیر.
۱۰. عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر بن زیاد (۱۳۸۰)، قابوسنامه، یوسفی غلامحسین، علمی و پژوهشی.
۱۱. لوح فشرده، دهخدا، لغت نامه فارسی.
۱۲. معین، محمد (۱۳۷۵)، فرهنگ فارسی (دوره شش جلدی)، تهران: امیرکبیر.
۱۳. نظامی عروضی سمرقندی، احمد بن عمر بن علی (۱۳۷۵)، چهار مقاله، تهران: جام.
۱۴. نفیسی، سعید (۱۳۴۴)، تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، جلد اول، تهران: کتابفروشی فروغی.
۱۵. هانری ماسه (۱۸۸۶-۱۹۶۹)، معتقدات و آداب ایرانی، جلد دوم، ترجمه مهدی روشن ضمیر (۱۳۵۵)، تبریز: مؤسسه تاریخ و فرهنگ.

۱. بهفر، مهتری؛ (۱۳۸۸) «گزارشی از مشارکت سیاسی زنی از یک هزاره ی پیش»، فصلنامه حقوق زنان، شماره ۱۵: تیر ۷۹: صص ۵۴-۵۶.

پایان نامه ها:

۱. افتخاری، حسین. (۱۳۸۷)، بررسی جلوه های زندگی ایرانیان در سه اثر برجسته سده پنجم هجری (قابوسنامه، سیاست نامه، کیمیای سعادت) پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته ایران شناسی گرایش عمومی، تیرماه، دانشگاه شهید بهشتی

Reflection and comparison the socio Economical aspect of the Iranian lifestyle in two books "Rahatosodor" , "chahamaghaleh" , "FARSNAMEH"

Farhad parvaneh

PhD student - History of Islam- Lorestan University Lorestan, Iran.(Corresponding Author)
Farhad.parvaneh@yahoo.com

Lida shamshiry

MA in Persian Language and Literature -, Kermanshah Branch Islamic Azad University , Iran

Rasol rostami

MA in Department of History , History - Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Abstract

The Iranian social lifestyle can be studied from four aspects? Political, social, cultural and economical. This paper studies the socio- Economical aspect of the Iranian lifestyle in two books "Rahatosodor , chahamaghaleh and FARSNAMEH in a comparative way to find an answer to the question of how much the selected books reveal the socio – Economical aspect of the Iranian life style. The author has tried to the Economical connotations of the two books. The paper has been done using a descriptive and analytical method.

The author has tried to study some texts which deal with different aspects of Iranian lifestyle in the past and then study the collected Economical data in an orderly and organized way.

We came to the conclusion that in both these books the Economical subjects have been dealt with, but the book rahatosodor has revealed the Economical aspect of the Iranian social lifestyle far more than the other.

Key Words: Rahatosodor and Ayatolcoror, chahamaghaleh, Retirement, Farsnameh, Economical aspect.